

**Богуславський центр дитячої та юнацької творчості
Богуславської міської ради Київської області**

Методичні рекомендації

Нетрадиційні методи та форми проведення занять

Підготувала:

Сухоярська Ольга Олексіївна,
методист Богуславського центру
дитячої та юнацької творчості

Нетрадиційні методи та форми проведення занять.

I I. Сучасні діти. Які вони?

Що ми знаємо про сучасну дитину, яка вона? Мабуть, це запитання виникало у всі часи перед педагогами та батьками. Дитина завжди сучасна, адже живе у свій час і вбирає в себе все те, що відбувається навколо у певний момент. Оскільки в суспільстві постійно відбуваються зміни, то, звичайно, змінилися й діти.

Але попри все, діти завжди залишаються дітьми. З одного боку – розумні, щирі, ділові, емоційні й активні, з іншого – вередливі, неслухняні, самолюбиві, вразливі, нетерплячі як до вимог учителя, так і до недоліків і помилок друзів, різкі й прямолінійні у судженнях про навколишній світ. Напевне, у цьому визначенні нічого не змінилося. Вони різні, завжди цікаві до змін, постійно мінливі.

Світ стрімко змінюється, з'являється велика кількість нової інформації, а все це впливає на розвиток дитини. Рівень обізнаності дітей у ХХІ столітті значно вищий, ніж у їхніх однолітків попередніх століть. Сучасні діти живуть в епоху інформаційних технологій, в епоху поширення Інтернету, мобільних пристроїв і соціальних мереж. Технології суттєво вплинули на їхній спосіб мислення та поведінку. Діти, які наразі вчаться чи тільки-но підуть до школи, різночужі від усіх попередніх поколінь – це «технологічне» покоління, або ще їх називають покоління «*InfoSapiens*».

Сучасна дитина прагне цікавитися всім тим, що сьогодні відбувається у світі: новинками, винаходами, витворами. У ній водночас живе і творець, і філософ, і дослідник. Коло інтересів сучасних дітей дуже широке і часто неосяжне для нас, а шкільна програма часто не збігається із запитами та інтересами дітей. Дорослих дивує, що вони так багато знають із того, чого не вчать у школі, й так погано сприймають навчальний матеріал.

Діти сьогодення чимось схожі між собою, але водночас дуже різні. Вони допитливі, енергійні, креативні, сповнені цікавих ідей та нових сподівань. Кожен зі своїми захопленнями та інтересами, зі своїми проблемами та переживаннями. Сучасні діти володіють досить високим рівнем інтелекту та пам'яті. Вони легко сприймають нову інформацію, вміють образно мислити та знаходити нестандартні рішення. Діти прагнуть знайти своє вагоме місце у сім'ї, колективі, суспільстві. Таке прагнення самовиразистись, показати своє «Я», веде до багатьох непорозумінь з батьками та наставниками.

Батьки, прагнучи досягти кар'єрного росту, покращення матеріального стану родини, часто-густо залишають дитину на одинці ізсамим собою. Це веде до багатьох непередбачуваних та негативних наслідків. Через брак живого спілкування, часто дитина втікає від реалій сучасного світу у світ віртуальний,

де на неї чатує безліч спокус та небезпек. Добре, якщо Інтернет стає джерелом здобуття корисної, цікавої інформації, що стимулює інтелектуальний розвиток дитини. А якщо це азартні ігри, або небезпечні рухи, котрі затягують у свої тенета яскравими рекламними роликами? А це веде до багатьох проблем та ігрової залежності. Інша частина дітей шукає живого спілкування з однолітками на вулиці. І добре, якщо це хороша компанія однодумців, що займаються спортом чи іншими корисними справами. А якщо ні? Тому часто діти, потрапляючи під згубний вплив такого товариства, втікають з дому, починають вживати алкоголь та, чого гірше, наркотики.

Як забезпечити дітям щасливе дитинство? Як сприяти їх всебічному розвитку? Як розвивати їх живий інтерес до пізнання світу? Як покращувати та зміцнювати дитяче здоров'я? Як формувати навички правильного спілкування у колективі? Такі питання стоять перед батьками, педагогами та суспільством в цілому.

Не є таємницею, що українська школа не вповні відповідає змінам, що відбулися в психології та поведінці дітей? Які технології та методи можуть допомогти батькам і педагогам навчати нове «технологічне» покоління? Сучасній дитині замало шкільних знань, вона відмовляється сприймати одноманітні шкільні заняття, позбавлених родзинок, цікавинок, інтерактивну, вона прагне більшого. І саме тут, на нашу думку, великого значення набуває позашкільна освіта. Адже дитина вибирає гурток, враховуючи свої інтереси та нахили і завдання педагога-позашкільника допомогти дитині зробити це навчання цікавим, насиченим і творчим, навчати дітей тому, що їм цікаво.

Сучасні діти хочуть навчатися у педагога-друга, наставника, радника, а не контролера, адже вони бажають партнерських стосунків у відносинах між педагогом і учнями. Отже, і нам, педагогам-позашкільникам, доведеться постійно вчитися та самовдосконалюватися, щоб досягнути інновацій та розмовляти із дітьми однією мовою. Діти приходять до нас сформованими особистостями, і наше завдання – допомогти їм стати самими собою, стати щасливими та гармонійними.

Пам'ятаймо! З дітьми треба бути партнерами, взаємно вчитися один у одного, допомогти зрозуміти дитині, що світ дуже різноманітний та цікавий, тож саме вони будуть його змінювати.

Досвідчений наставник у гуртку повинен створити такі умови, щоб діти були важливими і поміченими. Тому потрібно розвивати мотивацію участі, залученості. Це дає унікальну можливість, щоби дитина стала частиною спільноти, відчувала свою приналежність до соціуму.

Ми, дорослі, дуже часто думаємо, що знаємо краще як і що треба робити, при цьому не залучаємо учнів приймати рішення і впливати на процеси. Ми робимо для них, а, виходить – замість них. А краще – робити разом.

Часто-густо, нам видається, що дитина бунтує. Творчий педагог-позашкільник зможе у цьому побачити переваги: сильну ідентичність дитини, наявність власного погляду, позиції. Це стійкість – адже, якщо бунтує, то наважується протистояти іншим.

Активним гуртківцям-бунтарям треба відчувати свою потрібність і важливість для групи, тому педагогу потрібно давати додаткові завдання саме для нього.

Пам'ятаймо, що сучасні діти – візуали. Вони дуже люблять малювати на всіх можливих поверхнях і краще сприймають, якщо пояснення теми підкріплюється візуальними дрібничками. Коли пояснюємо тему, краще робити по можливості візуальні нотатки: щось наклеїти, намалювати, скласти пазли, розвісити наочності тощо. А ще буває так, що на занятті школяр встигає намалювати собі «тату» на всю руку. Звісно, це потрібно бачити, але, якщо учень включений в роботу, відповідає, то сприймати цей прояв творчості потрібно нормально.

Працюючи з дітьми, працюймо над собою – так, щоб заслужити довіру з боку гуртківців. А це можливо лише через щирість. Діти дуже її відчують. Не вдягаймо на себе «скафандр»: я вчу те то і те то, а все інше мене не цікавить. Так з сучасними дітьми не можна. Сприймаймо дитину з усім її світоглядом, легко, ненав'язливо коригуймо її поведінку, вишукуймо її сильні сторони, помічаймо й підтягуймо слабкі, відкриваймося як особистість для дитини самі – тоді буде результат, буде довіра і партнерські стосунки. І ви не просто виховате на гуртку людину, яка, скажімо, буде вміти шити, в'язати, вишивати, малювати, танцювати..., а стане гармонійною, впевненою у собі людиною, яка потрібна сучасному суспільству.

Чуймо своїх вихованців. Навчімося менше коментувати почуте, і ставити більше запитань, які приведуть до розуміння того, чому дитина думає і говорить саме так.

Нам, педагогам-позашкільникам, потрібно помітити якості дітей і направити їх на добро. Можна обговорювати риси гуртківців, але зі значком плюс. Наприклад, не впертий, а цілеспрямований. Звісно, впертість не означає автоматично наполегливість, але, якщо впертій дитині весь час казати: не будь впертим, цю рису можна загнати глибоко в характер дитини, і пізніше це вийде на зовні через агресію. Потрібно підказати підліткам, як цю впертість розвинути в цілеспрямованість. Самостійно дітям складно побачити свої риси, тому з ними про це треба говорити.

Сприймаймо як виклик істину: сучасні діти хочуть, щоб їх сприймали такими, які вони є. Бо такі вони є... А ми, як наставники, завжди пам'ятаймо народну мудрість: кожна дитина – таланту перлина. Помічаймо ці таланти, розвиваймо їх, вдосконалюймо, ростімо разом з дитиною і працюймо над собою. Сучасний педагог-позашкільник працює не марно тоді, коли він навчить багато чому дитину, водночас навчиться багато чого в дитини сам. Пам'ятаймо, якщо дитина

опинилася у вашому товаристві серед інших гуртківців, то щось її до вас привело. Вловіть це! І працюйте над собою, аби сучасна дитина відчула, що вона потрібна вам, а ви – їй. І ще важлива істина: не повчайте сучасних дітей і не вказуйте, як їм жити. Краще навчіть їх вчитися! Бо це призведе до більш ніж освітньої мети: ви зможете виховати не лише інтелектуальну, практично орієнтовану особистість, а й людину суспільства, чутливу до мудрості людської, з благородним серцем, чистотою духовних поривань, яка стане частинкою покоління унікальних, потенційно сильних і неповторних людей.

I II. Сучасне заняття гуртка

2.1. Типологія гурткових занять та їх види

Гурткове заняття – це складне педагогічне явище, витвір таланту кожної особистості, де є змога щоразу показувати зразки засвоєння гуртківцями знань, умінь та навичок.

Кожне гурткове заняття – це окрема вистава, де режисером є саме керівник гуртка, а гуртківці – актори, які творять у міру можливості це дійство.

В залежності від провідної дидактичної задачі, структури заняття, характеру пізнавальної діяльності, логічного змісту роботи.

Гурткові заняття поділяють на такі типи:

- вступне заняття;
- заняття первинного ознайомлення з матеріалом;
- заняття вивчення та засвоєння нового матеріалу (нових знань, умінь, навичок);
- заняття формування практичних умінь та навичок;
- заняття із закріплення, повторення та узагальнення;
- узагальнення та систематизації знань, умінь та навичок;
- заняття практичного застосування знань, умінь та навичок;
- заняття контролю та корекції знань, умінь та навичок;
- підсумкове заняття;
- змішане (комбіноване) заняття(керівник гуртка пояснює, закріплює, повторює, контролює).

Така класифікація є найзручнішою для планування, прогнозування діяльності педагога, обґрунтування методики кожного заняття.

Кожен тип заняття має свою структуру, тобто етапи побудови заняття, їх послідовність, взаємозв'язки між ними. Характер елементів структури

визначається завданнями, які треба постійно вирішувати на заняттях певного типу, щоб найбільш оптимальним шляхом досягти тієї чи іншої дидактичної, розвивальної та виховної мети заняття. Визначення і послідовність цих завдань залежать від логіки і закономірностей навчального процесу. Зрозуміло, логіка засвоєння знань відрізняється від логіки формування навичок і вмінь, а тому і різниться структура уроків (занять) відповідних типів.

З усіх зазначених типів комбіноване заняття найпоширеніше у сучасному позашкільлі. Але бувають і інші види навчальної діяльності, які важко включити в таку класифікацію, наприклад заняття на пришкольній ділянці, екскурсії, вступні заняття і т.д.

Види гурткових занять:

- стандартне гурткове заняття,
- заняття-урок,
- заняття-лекція,
- заняття-дискусія,
- заняття-рольова гра,
- заняття, які проводять самі гуртківці,
- заняття взаємного навчання,
- тренування,
- репетиція,
- вікторина,
- конкурс,
- концерт,
- заняття-концерт,
- змагання,
- рольова гра,
- театралізоване заняття,
- клубна робота,
- екскурсія,
- експедиція,
- практична робота,
- інтегроване заняття (науково-дослідницьке)...

Кожна із організаційних форм навчання має свою структуру, яка відображає впорядкованість усіх її елементів, ознак. Доцільність застосування певної форми визначається напрямком гуртка, конкретною дидактичною метою, змістом і методами навчальної роботи.

Гурткові заняття, які не вкладаються (повністю або частково) в межі виробленого та сформульованого дидактикою, на яких керівник гуртка не дотримується чітких етапів навчального процесу, традиційних методів роботи – нестандартні.

Таке гурткове заняття – передусім, творчість, самобутність, навіть мистецтво керівника гуртка, педагога-майстра, який застосовує власні нетрадиційні форми роботи з гуртківцями, використовує індивідуальні, часто саморобні (і тим найбільш корисні для гуртківців) дидактичні матеріали, дедалі більше урізноманітнюючи й удосконалюючи їх. Для таких занять характерними є інформаційно-пізнавальна система навчання, оволодіння готовими знаннями, пошук нових, розкриття внутрішньої сутності явищ через гру, диспут.

Велике значення відіграє емоційна сфера дитини, розвиток її природних задатків, удосконалення здібностей.

Джерелом підвищення ефективності гурткового заняття є інтерес до навчання, самостійна робота, вміле використання наочності, дидактичного, роздавального матеріалу, диференційований підхід. Кожне заняття повинно бути неповторним і укладатися в пам'яті дитини, вчити мислити, збагачувати мовлення, формувати особисту думку.

Зростаючі вимоги до якості знань гуртківців спонукають керівників гуртків шукати нові форми й методи роботи, які допомогли би будувати навчальний процес на основі найбільшої активізації пізнавальної діяльності гуртківців. Починаючи з емоційно цікавого матеріалу, поступово керівник підводить гуртківців до необхідності знати закономірності, виділити головне. Керівнику потрібно звертати увагу на запитання на зразок «Що?», «Де?», «Коли?», частку заняття віддавати на пошуки відповідей на запитання «Чому?», «Для чого?», «З якої причини?», «До чого це призвело?». Ось саме тут у гуртківців починає народжуватися думка. Інтерес до гурткового заняття з'являється лише тоді, коли гуртківці мають змогу виявити на занятті й поза ним свої знання, вміння, власну думку.

Звісно, нестандартні гурткові заняття незвичайні по задуму, структурі, організації, методиці проведення, більше подобаються гуртківцям, ніж постійні за структурою і режимом роботи заняття. Тому практикувати такий вид діяльності потрібно кожному керівнику гуртка. Особливість нестандартних гурткових занять полягає в такому структуруванні змісту і форми, яке викликало б інтерес в гуртківців, сприяло їх оптимальному розвитку і вихованню.

Успіх організації нестандартного гурткового заняття під час розв'язання проблемної ситуації на етапі засвоєння нових знань чи виконання завдань на етапі застосування набутих знань на практиці залежить від того, як засвоєні прийоми спілкування, розвинута техніка мовлення, мовленнєвий етикет, уміння володіти своїм організмом: міміка, жести, погляд, постава, манера триматися під час розмови, зустрічі і т.д. А саме такі якості допомагають будь-яке гурткове заняття зробити нетрадиційним.

2.2. Форми та методи навчання. Моделі навчання

Сучасне заняття у закладі позашкільної освіти відрізняється від шкільного: метою, змістом, формами, використанням нестандартних методів і прийомів роботи, атмосферою доброзичливості і можливістю самостійного вибору дитиною напрямів діяльності.

Але є загальні вимоги до організації і проведення занять, яких потрібно дотримуватися. Тому необхідно приділяти належну увагу підготовці та проведенню занять виходячи зі змісту програми, щоб воно було ефективним, з максимально раціональним використанням часу.

З цією метою потрібно визначитися з вибором педагогічної технології, формою проведення, типом, структурою та ін. Знання видів і особливостей навчальних занять допоможе сформулювати потребу і вміння правильно моделювати заняття, удосконалювати свої конструктивні, методичні знання, вміння і навички.

У навчальному занятті представлені всі елементи освітнього процесу: мета, зміст, засоби, методи, організація. Якість навчального заняття залежить від правильності визначення кожного з цих компонентів і їх раціонального поєднання. Однак головна вимога до навчального заняття - це досягнення мети, поставленої педагогом.

Активні методи і форми організації навчання в закладі позашкільної освіти забезпечують кожній дитині гармонійний розвиток власних здібностей у вільний від навчання час.

Насамперед, розглянемо, який зміст вкладається в поняття форма. Латинське слово *forma* означає зовнішній обрис, зовнішній вигляд, структура чого-небудь. Стосовно навчання поняття "форма" вживається в двох значеннях: форма навчання і форма організації навчання.

Форма організації навчання — це зовнішній вияв узгодженої діяльності педагога та учнів, яка здійснюється в певному порядку і режимі. У позашкільній роботі існує своя специфіка. Враховуючи досвід педагогів, доцільним вважається застосування наступних форм організації занять: групові та індивідуальні.

На *групових* заняттях ведеться робота з усією групою, викладається загальний матеріал. Такі заняття допомагають побачити цілісну картину складу групи,

рівень досягнень всіх та окремо кожного. Навчання в групі об'єднує, дає можливість виховувати в учнів почуття взаємодопомоги.

В межах групи можливо виділяти *підгрупи*. За такої організації роботи легко приділяти увагу кожній окремій групі, що відрізняються напрямками, тематикою, проблемами, рівнями підготовки тощо.

Індивідуальна форма передбачена в роботі з дітьми, які виявили особливі здібності. Індивідуальна робота також проводиться з дітьми, які відстають у навчанні від колективу, з метою надання їм допомоги в досягненні певного рівня, кращого результату. **Індивідуальна** форма навчання передбачає взаємодію педагога з одним учнем.

У гуртках, де передбачена сумісна робота різновікового складу груп одного напрямку (вокальний, хореографічний), передбачені обов'язкові зведені репетиції, ансамблева робота.

Форма навчання як дидактична категорія означає зовнішню сторону організації навчального процесу. Вона залежить від цілей, змісту, методів і засобів навчання, матеріальних умов, складу учасників освітнього процесу та інших його елементів.

Існують різні форми навчання, які поділяються за кількістю учнів, часом і місцем навчання, порядком його здійснення.

В роботі колективів позашкільної освіти можуть застосовуватись різноманітні форми навчальних занять, що дозволяє педагогу зробити освітній процес більш динамічним і цікавим для вихованців. До того ж поєднання різних форм навчальних занять створює учням умови для самостійного освоєння матеріалу і отримання більш ґрунтовних знань.

При цьому форми навчальних занять можна розділити на дві групи: а) заняття в навчальному кабінеті:

- тематичні,
- комплексні або інтегровані (вивчення однієї навчальної теми з використанням 2-3 видів творчої діяльності),
- ігрові,
- підсумкові або контрольні.
- б) виїзні заняття:
 - навчальні екскурсії,
 - походи,
 - експедиції,
 - практичні заняття "на місцевості".

Використовуючи різні форми навчальних занять, не варто забувати, що існують певні умови, яких необхідно дотримуватися в будь-якому випадку:

- комплексність мети і завдань,
- наявність чітко продуманої логіки заняття, наступності етапів,
- чітка організація всіх етапів заняття, мотивація дітей на навчальну діяльність,
- наявність сприятливої психологічної атмосфери,
- активна позиція дитини (*включення кожної дитини в діяльність*).

Для повноцінного освоєння кожної навчальної теми найбільш оптимальним буде таке поєднання різних форм навчальних занять, при якому кожна з них приносить нові елементи в теоретичну і практичну підготовку дітей. Важливо постійно урізноманітнювати форми роботи, вишукуючи нові, цікаві, ефективні.

Поняття методів навчання та їх класифікація

Трактувань поняття "метод навчання", а також їх переліків та класифікація в педагогіці існує багато.

Постараємося коротко викласти найбільш традиційні з них. Отже, **метод навчання** – це взаємопов'язана діяльність педагога та учнів, спрямована на засвоєння дітьми системи знань, набуття умінь і навичок, їх виховання і загальний розвиток. Метод - це «шлях до досягнення мети». Його роль у системі «мета — завдання - зміст - форми та методи навчання» є визначною.

В залежності від поставлених завдань, керівник гуртка на заняттях використовує різноманітні методи навчання, частіше всього поєднуючи їх.

Класифікувати методи навчання можна за різними критеріями:

- за джерелами передачі й характером сприйняття інформації: *словесні, наочні та практичні*;
- за основними дидактичними завданнями, які необхідно вирішувати на конкретному етапі навчання: *методи оволодіння знаннями, формування умінь і навичок, застосування отриманих знань, умінь і навичок*;
- за характером пізнавальної діяльності: *пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково-пошукові, дослідницькі*.

Для зручності користування виділимо методи навчання, які традиційно використовуються в системі позашкільної освіти дітей, і розглянемо їх відповідно до основних етапів навчання.

- на етапі вивчення нового матеріалу в основному використовуються пояснення, розповідь, показ, ілюстрація, демонстрація, рідше - лекції.
- на етапі закріплення вивченого матеріалу в основному використовуються бесіда, дискусія, вправа, лабораторна та практична робота, дидактична або педагогічна гра.
- на етапі повторення вивченого - спостереження, усний контроль (*опитування, робота з картками, ігри*), письмовий контроль, тестування.
- на етапі перевірки отриманих знань - залік, виконання контрольних завдань, захист творчих робіт, виставка, концерт.

Однак при виборі методів необхідно пам'ятати: «чистих» методів не існує. В будь-якому виді навчальної діяльності водночас поєднується декілька методів. І якщо ми можемо сказати, що використовуємо той чи інший метод, то це лише означає, що він домінує на певному етапі роботи.

Отже, вибір методів роботи цілком залежить від особистого бачення педагогом задач педагогічного процесу та шляхів досягнення мети, з чого, власне, й складається сутність вибору педагогічної технології.

Методи навчання за рівнями повідомлення навчального матеріалу:

- **інформаційний або пояснювально-ілюстративний** (навчальний матеріал подається у вигляді готової інформації (*розповідь, демонстрування, пояснення*);
- **інформаційно-операційний** (водночас з інформаційним способом відтворення навчального матеріалу розгорнуто пояснюється функціонування об'єкта вивчення та способи оперування ним);
- **репродуктивний метод** – використовується для формування вмінь і навичок учнів на рівні, що дозволяє застосувати їх в умовах, які раніше розглядалися,

або трохи змінених. Педагог за допомогою системи завдань організовує діяльність учнів з неодноразового відтворення повідомлених знань або способів діяльності.

- **проблемний** (визначається проблема і намічається шлях її розв'язання, керівник гуртка не тільки організовує передачу інформації різними способами, а і знайомить учнів із процесом пошуку розв'язання тієї чи іншої проблеми);
- частково пошуковий (евристичний) – метод, при якому педагог організовує участь учнів у виконанні окремих кроків пошуку розв'язання проблеми. Роль педагога полягає в конструюванні пізнавального завдання, розчленуванні його на окремі етапи, визначенні тих етапів, які учні виконуватимуть самостійно. В

одних умовах вміння учнів бачити проблему, в інших-будувати докази, у третіх – робити висновки з викладених або продемонстрованих фактів, у четвертих – висловлювати гіпотези, у п'ятих – складати план перевірки висловлюваних припущень та інше. Тобто організовується засвоєння досвіду творчої діяльності за елементами оволодіння окремими етапами розв'язання проблемних задач.

▪ **дослідницький, сутність якого полягає в організації педагогом пошукової, творчої діяльності учнів з розв'язання нових проблем і проблемних ситуацій.** Дослідження психологів показали, що участь учнів у частковому вирішенні творчих проблем не приводить до формування вмінь досліджувати й аналізувати цілісні задачі.

Рациональне застосування методів навчання Методи навчання	При якому змісті матеріалу доцільно застосовувати?	При розв'язанні яких задач ефективні?	До яких учнів дають найкращий результат?	Які можливості повинен мати керівник гуртка?
Словесні	Матеріал теоретико-інформаційного змісту	Формування знань теоретичного та практичного характеру	Готових до сприймання вербальної інформації	Такі, якими володіє краще, ніж іншими
Наочні	Такому, що може бути поданий у наочному вигляді	Розвиток уваги, спостережливості, умінь аналізувати	Для учнів із чуттєво-образним мисленням	Може знайти та самостійно виготовити наочність
Практичні	Коли зміст передбачає вміння застосовувати на практиці	Розвиток практичних умінь і навичок, збагачення досвіду	Готових до виконання практичних завдань	Наявність приладів, посібників для учнів
Репродуктивні	Занадто простий чи дуже складний	Формування базових знань, умінь і навичок	Не готових до проблемного навчання	Не має часу на застосування інших методів.

Отже, методична розробка, спрямована на те, щоб допомогти керівнику гуртка у проведенні гурткової роботи, яка б дала найкращі результати, озброїти педагога-позашкільника таким методичним інструментарієм, який би забезпечив реалізацію мети позашкільної освіти за будь –яким напрямком роботи.